

*Жванія Л.В.
аспірантка кафедри історії
української літератури та
шевченкознавства
інституту філології
Київського національного
університету імені
Тараса Шевченка*

Ідея свободи та свободи волі в ліро-епічних творах Т.Г. Шевченка та Лесі Українки

Класичне визначення поняття воля – цілеспрямованість на виконання тих або інших дій із свідомим здійсненням вибору і прийняттям рішень. Поняття свобода волі у філософії означає можливість чинити згідно волевиявленню, яке не детерміноване зовнішніми умовами. Адже тільки нічим не обмежена і безумовна свобода є єдиною основою людської відповідальності, а значить і етики [8]. Кант пов'язує свободу із сферою природи вибору необхідності, джерелом якої є воля. Цей вибір відбувається у межах морального закону, тобто, розум обирає, що є добром, а що злом [4, 423]. Таким чином, ідея свободи волі часто виявляє себе через конфлікт різних систем цінностей. Чи наявний такий конфлікт і така ідея у творах Т. Шевченка та Лесі Українки?

Л.Задорожна, вивчаючи ціннісні моделі Шевченкової творчості, розглядає свободу волі як самовладання людини, як чинник, завдяки якому людина може сама творити свою долю. Дійсно, самовладання є однією із складових поняття «свобода волі», адже тільки опанувавши себе, людина може чинити, керуючись розумом, а не почуттями, а отже, свідомо робити свій вибір, чинити акт волевиявлення. Через відсутність самовладання трагічно закінчується життя героїв «Причинної» та «Катерини». Вони керувались переважно емоціями і тому не здатні були опанувати себе. Їхнє самогубство не було результатом свідомого вибору, адже за Кантом, воля - це практичний розум, це «здатність вибирати тільки те, що розум, незалежно від схильностей, визнає практично необхідним, тобто, добрим» [4, 423.]. Самогубство Катерини і козака з «Причинної» не могло бути для них добром, отже, чинили вони, керуючись почуттями, а не розумом, тобто, акту свідомого вибору у цих героїв не було. Тому справедливим є твердження дослідниці про те, що міра воління людини стає сутнісною мірою життя, його тривання. У поемі «Петрусь», зазначає автор статті, Т. Шевченко протиставляє самовладання як свободу волі і пристрасть, як несвободу, як неможливість «сягнути самовладання»[3, 12]. Генеральша не може погамувати свою пристрасть до названого сина, хоча й розуміє її аморальність. Автор зазначає, що перевага чуттєвої грані життя над розумом,

призводить до деструктивної непогамованості. Тільки самовладання “всі рішення віддає розумові, здатному опиратися на самого себе” [3, 15]. Мають здатність вільно і свідомо обирати між добром і злом, повністю опанувавши себе, інші герої ліро - епічних творів Т. Шевченка: Ганна з поеми «Наймичка», що обирає «безмежне терпіння», «цар волі», який зостався нескореним духом і тому «здобувається на право володіти й самим собою» [3, 17], мати Алкіда, яка зуміла свідомо перетворити себе, повністю переродитися духовно. Ці герої свідомим актом волевиявлення обирають добро.

До проблеми свободи волі у поемі “Причинна” Т. Шевченка звертається у також А. Карась: дослідник вбачає причину душевного стану героїні поеми у трагічному самороздвоєнні, вихід з якого відбувається через руйнування морального ядра людини, основою якого є дар свободи волі. Він вважає , що страждання дівчини поглиблюється через “неможливість відкрити свою душу людям”, її “серце перетворюється у безодню відчаю”, у ньому “меншає свободи і правди, і отже меншає місця для Божої волі”, тобто, автор розглядає “людську” волю як волю до життя, яка спричинює “збереження життя за рахунок анігіляції доцільності, сподівань та думок про будь-яку мету існування в земному світі.” [5, 28] Результатом проявлення цієї волі без волі Божої є те, що “людина перетворюється на божевільну земну істоту”[5, 28]. Тобто дослідник розділяє “людську” волю як природну волю кожної істоти до життя, і протиставляє їй “Божу” волю, тільки за умови наявності якої, людина стає свідомою особистістю, що, на нашу думку, не слушно, оскільки лише воля, яка має за основу свідомість, є людською волею, а існування свободи цієї волі відрізняє людину від світу природи.

Проблему свободи волі у творчості Лесі Українки переважна більшість дослідників розглядає як складову частину поняття свободи взагалі. Так Л. Демська виділяє два різні типи свободи у Лесі Українки: етичну й естетичну. Етична свобода – це “інтелектуалізований вибір добра і зла” [2, 55], джерелом якого є воля, а естетична - та, де “вибір відбувається в діапазоні “розум-душа” і джерело цього вибору – почуття»[2, 55]. Дослідниця вважає, що в драматичній поемі “Одержима” - Месія “є втіленням розуму”[2, 55], його вибір між добром і злом керований необхідністю, в основі цього вибору лежить воля. А Міріам, навпаки, “є втіленням почуття”[2, 55], вона у своїх вчинках керується двома протилежними почуттями: любов’ю до Месії та ненавистю до його ворогів. Отже, авторка виділяє два типи свободи, які продукують відповідно два типи любові: любов до чоловіка і любов до ближнього, тобто, існування двох типів свобод передбачає дві системи цінностей, які представлені у драматичній поемі Лесі Українки Міріам та Месією. В драматичній поемі «Лісова пісня», зазначає автор статті, в образі Мавки втілена ідея вільної особистості: “спроможної вибирати свободу і нести відповідальність за цей свідомий вибір” [2, 56] на противагу Лукашеві, який добровільно втрачає внутрішню свободу або ж чинить “добровільний вибір внутрішнього рабства” [2, 56].

Таким чином дослідниця виходить на проблему свободи волі: вільна особистість та, яка здатна робити свідомий вибір і нести відповідальність за нього.

Постулює “мотив вольовости” в драматичній поемі “Одержима” Ю. Шерех. Він виділяє два типи волі: «Месія, що приносить себе в жертву, бо так треба, і Міріам, що приносить себе в жертву, бо інакше не може. Воля розуму і воля фанатичної відданості ідеї» [11, 380]. Тобто Л.Демська і Ю. Шерех вважають Міріам вільною особистістю, здатною чинити волевиявлення, вбачаючи джерело її волі у почутті. На нашу думку, у випадку Міріам не можна говорити про свободу волі, свободу вибору, адже коли вчинки людини базуються на емоціях – це не свобода. Міріам одержима пристрастями. Її діями керують жагуча ненависть: «так я узброєна в свою ненависть, / як вартовий коло царської брами, / що радий вихопить на кожного свій меч, / хто тільки зле замислить на владаря» [7, 70] і жертвна любов: «О, як недовірки любити вміють! / Як полонінь, палка у них любов!» [7, 72]. Тому Міріам неспроможна володіти собою, свідомо чинити вибір. Навіть її смерть є наслідком несвідомого вчинку, а керована ненавистю, жагою помсти і разом з тим бажанням жертвувати собою «не за небесне царство... ні... з любові» [7, 87]. Міріам проклинає юрбу, протиставляє себе їй, підсвідомо обираючи смерть. Так само, як і Катерина у Т.Шевченка вона не може погамувати свої почуття, прийняти ситуацію і жити далі, тобто чинити, керуючись розумом, свідомістю. Опанована пристрастями вона обирає смерть. Таким чином, смерть фізична (Міріам, Лукаш, Катерина, закохані з поеми “Причинна”) або духовна (Юда) стає результатом втрати здатності робити свідомий цілеспрямований вибір, опанувати себе.

Проблему свободи волі у творчості Лесі Українки, зокрема у її драматичній поемі “Кассандра” розглядає О. Білецький. Дослідник вбачає трагедію Кассандри у тому, що у неї немає свободи волі, свободи вибору. Вона приречена пророкувати, але не може нічого змінити. Це протиріччя призводить до пасивності, адже людині не досить того, щоб знати правду, треба «волі до боротьби» [1, 378]. Той, хто немає такої волі, неминуче терпить катастрофу.

Під іншим кутом розглядає проблему свободи волі в цьому творі А. Криловець: він вважає, що Леся Українка своєю “Кассандрою” «накреслює філософську тріаду: віра – воля – обов’язок» [6, 45]. Пророчиця не може реалізувати свій громадський обов’язок через відсутність віри у свою моральну правоту, що, в свою чергу, паралізує свободу волі Касандри. У Гелена також немає віри у свої пророкування, проте це зовсім не обмежує свободу волі Гелена. Він протиставляє Мойрі сліпу волю, не просвітлену вірою в моральну правоту своєї справи. Він - людина без віри, без певних моральних переконань, а, отже, позбавлений і почуття патріотизму, громадянського обов’язку. Таким чином, на думку дослідника, відсутність свободи волі у єдності з вірою та обов’язком призводить до трагедії Кассандри. Але тільки свобода волі без віри й почуття обов’язку спричиняє моральне знецінення образу Гелена. Тобто, людина може реалізувати себе

вповні, здійснити свій життєвий проект тільки за умови, що неодмінною складовою її особистості є свобода волі, віра, почуття громадського обов'язку.

С. Хороб визначає «акт волі» у творчості Лесі Українки як ознаку неоромантизму. В драматичній поемі «У катакомбах» вольовий акт репрезентує Неофіт-раб, у діалозі «В дому роботи» домінує воля раба – Єврея до свободи, у драматичній поемі «На полі крові» дослідник підкреслює мотив «волі до життя» Юди. Акт «волі» [9, 261], на думку дослідника, ще більш увиразнений в «Адвокаті Мартіані» й у «Оргії». У постаті Мартіана бачимо перемогу елемента волі у зіткненні з найважчими випробуваннями долі, «характер вольового акту Антея від початку й до кінця драми майже демонстративний» [9, 262]. Герой зрікається можливостей професійного життя заради особистої гідності і національної честі, карає свою дружину, що зрадила цим вищим цінностям. Неоромантичний акт «волі», на противагу «долі» у класичній драмі, підсумовує дослідник, «є найбільш характеристичною рисою драматичної техніки, ознакою стилю, художнього мислення творчості Лесі Українки» [9, 263]. На нашу думку говорити про вольовий акт у випадку Юди не доцільно, тому що він керується у своїх вчинках емоціями, а не розумом: Юда розчарований у своїх надіях на «царство боже», ідею якого він так і не зміг зрозуміти, не владний він і над почуттями до Учителя. Його серце роздирають протиріччя: любов і ненависть. Та й загалом, вважаємо протиставлення волі і долі неможливим, позаяк із цього протиставлення випливає, що людина, яка своїми вчинками не визнає сліпого підкорення долі, апріорно чинить вольовий акт, незалежно керуються її вчинки емоціями чи розумом. На нашу думку, тільки свідомий вчинок є актом волевиявлення, коли ж вчинок керований емоціями – значить, особистість підвладна їм, тобто, про свободу тут не йдеться.

Отже, питання, як трактується поняття свободи волі у творчості Т. Шевченка і Лесі Українки, досить складне, і вирішується кожним з дослідників по-різному. На нашу думку, в ліро-епічних творах обох митців ідея свободи волі виявляє себе через світоглядні пріоритети героїв різних типів, їх можна поділити на три групи. Перша – це люди, які не можуть свідомо чинити вільний вибір, тому що у своїх вчинках вони керуються почуттями. Можливо, їх наміри добрі, але результатом їхніх дій завжди стає трагедія, зло. До цього типу відносимо Катерину, героїв «Причинної», Міріам, Кассандру, Юду. Катерина з однойменної поеми Т. Шевченка повністю віддається своєму почуттю, її кохання відкидає всі аргументи розуму, йде всупереч традицій, моральних норм родини і суспільства. Героїня живе за велінням серця, тому хоча й не бажає нікому зла, несвідомо чинить найстрашніше зло батькам, синові. Вона виявляється не здатною до самоопанування, до свідомого цілепокладання і тоді, коли результатом її дій, керованих емоціями, стає відчуження від суспільства, самотність, байдужість коханої людини. Опанована відчаєм, не здатна на осмислення тієї життєвої ситуації, яка склалася, і тому неспроможна знайти з неї вихід, Катерина йде з життя. Таким чином перед нами трагедія людини, яка у своїх вчинках

керувалась не розумом, а почуттями, тому й не змогла зробити правильний вибір, який співвідносився б із законами моралі. Адже лише підпорядкування цим законам сумісно з дійсною свободою волі. “Вільна воля і воля, підпорядкована законам, - це одне і те ж” [4, 423] - писав Кант, маючи на увазі закони моральності.

Героїня драматичної поеми «Кассандра» Лесі Українки має знання про майбутнє, але не має волі змінити його. В цьому її трагедія: «Боги в тім винні, що дали тобі / пізнати правду, сили ж не дали, щоб керувати правдою» [7, 282]. Самого знання правди мало, потрібна сила волі і свобода волі, щоб своїми діями змінити майбутнє. Сили душі Пророчиці вистачає тільки на словесний бій, вона не боїться говорити гірку правду Гелені, Парісу, Поліксені, але, коли слова вимагають діла, коли треба принести в жертву полоненого елліна, щоб запобігти сплюндруванню Трої, Кассандра виявляється безсилою, вона не може опустити меч на ворога: «Рука моя зов'яла... серце всохло...» [7, 301]. Пророчиця не може опанувати себе, нею керують емоції: любов і жаль до загиблого Долона, співчуття до полоненого, почуття провини за невинну пролиту кров лідійців, страх перед невідворотністю присуду Мойри. Потурання цим почуттям призводить до неможливості дій, а це, в свою чергу, до трагедії загалу (руїна Трої) і особистої (полон). Таким чином, Катерина й Кассандра – це люди, які не спроможні чинити, керуючись розумом, свідомо робити вибір, їхні вчинки - результат емоцій.

Друга група героїв, представлена у творах Т. Шевченка й Лесі Українки - це вольові й сильні особистості, їх вчинками керує свідомість, вони здатні чинити вільний вибір між добром та злом, тільки те, що вони вважають добром для них чи для загалу, насправді виявляється злом. Сюди відносимо таких героїв як Гелен, раб-неофіт, Гонта. Раб-Неофіт робить свідомий вільний вибір, обирає те, що, згідно його цінностей, є добром: протиставляє себе загалу: «А я піду за волю проти рабства, / я виступлю за правду проти вас». [7, 221], Богові: «Мені дарма, чи бог один на небі, / чи три, чи триста, хоч і міриади. / За жодного не хочу помирать». Він обирає свій шлях боротьби, свою віру, та його доля, напевне, закінчиться трагічно, це передбачає одна з християнок, Анціллодея: «Та жаль мені тебе... загинеш, певне...» [7, 219]. Його вибір - богоборство, гординя, у християнській традиції є злом, гріхом, адже протест проти Бога, як абсолютного добра - це свідомий вибір зла, що призводить до саморуїнування особистості.

Гелен також вільний у своєму виборі він “пророкує” людям те, що вони хочуть почути, ним керує бажання влади над людськими душами: «люд проти люду – от мій поєдинок! / Усім тим правлю я, фрігійський розум. / Ся діадема, сая патериця - / то знаки влади над всіма царями» [7, 287], обманюючи, здобуває він цю владу. Але влада, що спирається на ілюзії, сама стає ілюзорною, недовговічною. Тому й відбувається нівеляція цінностей, які предствалляє Гелен, із владаря душ людських перетворюється він на слугу ворогів – еллінів, що «у Дельфах волю божу провіщає» [7, 322].

Гонта з поеми Т. Шевченка «Гайдамаки» зусиллям волі опановує свої почуття. Він впевнений у правоті своєї справи, переконаний у вірності свого життєвого вибору – відновлення справедливості шляхом насильства й крові. Це дає йому можливість свідомо обрати те, що він вважає своїм обов'язком – переступити через почуття до найрідніших і вчинити свій страшний акт волевиявлення. Він, як Месія з «Одержимої», чинить, керуючись розумом, бо «так треба». Гонта свідомо обирає те, що, згідно моральних законів, є злом, ставлячи інтереси громади вище власних. Та свідомий вибір зла, навіть заради високої мети не породжує нічого, окрім зла, відчаю, смерті. Гонта розуміє це, тому, ховаючи дітей, ніби пророкує собі майбутнє: Спочивайте, виглядайте, / Я швидко прибуду, / Укоротив я вам віку, І мені те буде, І мене вб'ють... коли б швидче!» [10, 109].

Ідея свободи волі виявляється у творчості Т. Шевченка та Лесі Українки через протиставлення різних систем цінностей. Гонту, Гелена, раба-неофіта об'єднує тільки те, що у кожного з них своє розуміння добра. Це відрізняє їх від Месії, Адвоката Мартіана, Ганни, Іван Гуса, матері Алкіда, які в поняття добра вкладають єдиний зміст. Цих героїв можна об'єднати в третю групу. Це духовно цілісні, вольові, внутрішньо вільні особистості, які у складних життєвих ситуаціях свідомо здійснюють свій вибір. Високий рівень їхнього духовного розвитку стає причиною того, що «вольовий акт» вибору добра, на протигагу злу з індивідуального набуває значення загальнолюдського. Це відбувається тому, що свобода цих особистостей обмежується свободою іншого, вони свідомі свого вибору, і тому здатні відповідати за нього.

Всі вчинки Адвоката Мартіана спрямовані свідомим цілепокладанням, переконанням у правильності свого вибору: “Я ні свого життя не ошаджав би, / ні вас, того життя найкращих квітів, / якби я знав, що то послужить вірі.” [7, 600] Мартіан погамовує в собі біль, жаль, усі почуття, оскільки для нього безперечною є перевага розуму над пристрастями, про це він пише у промові, адресованій суду: “Я вас прошу розважити спокійно, / з холодним розмислом, сю просту справу, - / вона прозора буде мов кришталь, / коли її не затемнить дихання якої пристрасті” [7, 629]. Отже, пристрасті не мають сили над ним, оскільки Мартіан переконаний у правильності свого вибору. Добро, яке він обирає, - це жертвна любов до Бога та до ближнього. В ім'я цієї любові адвокат офірує почуттями до своїх дітей та рідних, словами, які керують ним є “Я повинен” [7, 629].

У драмі -феєрії “Лісова пісня” спостерігаємо аксіологічний конфлікт особистостей: вільної і невільного. Лукаш і Мавка уособлюють у собі різні системи цінностей. Мавка має свободу волі. Вона внутрішньо вільна, воля для неї природний стан. Вона чинить акт волевиявлення, обираючи свободу свого почуття, її любов – не пристрасть, бо пристрасть виключає акт волевиявлення. Її почуття має високу духовну наснагу, воно здатне «дарувати душу». Лукаш не має внутрішньої свободи, він не здатен чинити свідомо і цілеспрямовано свій вибір. Тому, його почуття спочатку підноситься на рівень любові Мавки, але, оскільки в ньому немає

морального ядра – свободи волі, він дуже швидко втрачає і свободу чинити згідно власного вибору. Спочатку він відмовляється від цінностей, які були первісно дані йому і приймає систему цінностей, нав'язаних йому матір'ю і Килиною. Втрата істинних цінностей, внутрішньої свободи, призводить до втрати свободи фізичної, до втрати володіння собою. Лукаш стає вовкулакою, його внутрішньою сутністю оволоділа інша істота. Відбулась повна втрата свободи волі, - свободи свідомо і цілеспрямовано чинити власну волю. Його втрата свободи: і фізична і внутрішня. Мавка ж, навіть у ситуації фізичного заневолення, не втрачає свободи волі, перебуваючи у царстві “того що в скалі сидить”, своєю здатністю опанувати себе і чинити згідно своєї волі, визволяє Лукаша. Навіть позбавлена тілесної оболонки, Мавка залишається собою вповні, тобто, не міняє свою сутність і здатність чинити свою волю. Ніяке зовнішнє заневолення не здатне відібрати у неї цю властивість душі - свободу волі. Отже перед нами конфлікт цінностей, різного розуміння добра і зла. Духовні цінності високої любові, жертвовності, краси, гармонії, які втілює в собі Мавка, і яких зрікається Лукаш, протиставлені приземленості всього, що втілене в образах Килини й матері: погордування красою, пристрасті замість високого почуття, егоїзм. Саме через цей конфлікт виявляє себе ідея свободи волі, її цінності. Адже не тільки Лукаш не вільний, не мають здатності свободи волевиявлення й Килина з матір'ю, що стає причиною трагедії: Лукаш вмирає, а життя матері й Килини повністю руйнується.

Так само трагічно завершується життя інших героїв Лесі Українки, які не мали здатності володіти собою: у Касандри забракло волі протистояти Мойрі, Міріам вистачає свободи піднятися над юрбою, протистояти їй, але не вистачає волі, щоб свідомо обрати життя; джерелом її дій є почуття, тому наслідком стає зло – смерть. Особливою прикметою творчості Лесі Українки є те, що письменниця ніколи не робить однозначного поділу персонажів на позитивних - негативних, ситуацій на трагічні чи оптимістично-щасливі, не дає простих відповідей, швидше сама ставить питання. Тому не дивно, що не тільки відсутність свободи волі призводить до трагедії, але й наявність цього внутрішнього чинника поєднується з трагізмом: трагічне майбуття раба-неофіта передбачає християнка Анціллодея, трагічна доля у Адвоката Мартіана, хоч все його життя свідомий акт волі, свободи вибору, трагічно закінчується життя Антея. Таким чином, наявність чи відсутність у людини такої властивості душі як свобода волі, не впливає на міру щастя у її житті, лише покладає відповідальність за те, ким вона є.

У поемі Т. Шевченка «Варнак» героєм спочатку керує бажання помсти, образа, ненависть. У своєму бажанні творити зло він доходять до краю: «До сльоз, до крові, до пожару, / До всього, всього я привик.» [10, 71] Та в момент, коли сили душі повністю вичерпались, і нещасний опинився перед межею смерті: «Одурів я, тяжко стало / у вертепах жити. / Думав сам себе зарізати, / Щоб не нудить світом /», - його розум просвітлюється вірою: «О боже мій милий ! / Який дивний ти. Я плакав...»[10, 71] . Це дає йому змогу, погамувавши пристрасті, свідомо взяти на себе відповідальність за вчинене,

що для нього є єдино можливим добром: «Пішов собі тихо в Київ / Святим помолитись, / Та суда, суда людського / У людей просити»[10, 71] .

Іван Гус з поеми Т. Шевченка «Єретик» відразу свідомий свого вибору, він діє згідно власної системи цінностей, власного розуміння добра і зла. Добром для Гуса може бути тільки загальнолюдське, а не особисте благо. Тому він свідомо йде на протистояння з католицьким Римом: ««Дивіться, люде: осьде булла, / що я читав...» - і показав / Перед народом. Всі здрогнули: / Іван Гус Буллу розідрав!!»/ [10, 203]. Вчинками Гуса не керують емоції, він без страху йде в Констанц, хоча чехи просять його не йти на це судилище: «Жив Бог! Жива душа моя! / Брати, я смерті не боюся!» [10, 204]. Не втрачає володіння собою Іван Гус і в останні хвилини життя: з молитвою за своїх ворогів піднімається він на вогонь інквізиції: «І повели Гуса / На Голгофу у кайданах. / І не стрепенувся.../ Перед огнем; став на йому / І молитву діє» [10, 205] тобто, Гус вповні приймає все, що з ним відбувається, адже він свідомий правильності свого вибору – його внутрішньому еству притаманна свобода волі, вона визначає всі його вчинки. Таким чином, Ян Гус - це людина, яка у стані фізичного заневолення і перед лицем смерті на вогні залишається внутрішньо вільною, тільки вчинки такої особистості сумісні з дійсною свободою волі.

Таким чином, ідея свободи волі у Т. Шевченка та Лесі Українки поєднується із розумом, із здатністю робити свідомий вибір. Адже життя для внутрішньо вільної особистості це завжди ситуації, що передбачають активний вибір між добром і злом. У ліро-епічних творах Т. Шевченка і Лесі Українки є герої, чиї вчинки є результатом свідомого вибору добра чи зла, представлений в їхній творчості й інший тип – герої, чиї дії залежать від емоцій, пристрастей. Та головне, на нашу думку, що в творах обох митців прочитується твердження про те, що кожна людина здатна на погамування пристрастей, на самоопанування, тобто, кожна особистість, керуючись свідомістю, може вдосконалити себе, по-новому створити. Це і є можливість свободи волі, яка підносить людину до рівня творця, оскільки вона сама створює світ свого внутрішнього я.

Література

1. Білецький О. І. Від давнини до сучасності // Вибрані праці. В 2 Т. Т.1. – К.: Держ.видавництво худ. літератури. – 1960. – 456 с.
2. Демська. Л. Проблема внутрішньої свободи в драматургії Лесі Українки // Слово і час. – 1998. - № 9-10.
3. Задорожна Л.М. Самовладання як свобода волі людини: аксіологічна модель Шевченкової творчості // Шевченкознавчі студії. – 2003. – С. 12-20.
4. Кант И. Критика практического разума. Соч. Т.4(1). М.,1965. С. 423.
5. Карась А. Правда Тараса Шевченка і ми. // Схід. – 2007. - № 2.-С. 28-35.
6. Криловець А. Філософія людини і світу в драматичній поемі Лесі Українки «Кассандра» // Мандрівець. – 1996.- № 4-5. С. 41-45.
7. Українка Леся. Драматичні твори. – К.: Дніпро, 1989. – 760 с.

8. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. - 4-е изд.-М.: Политиздат, 1981. - 445 с.
9. Хороб С. Неоромантична концепція «волі» в драматургії Лесі Українки // Вісник Львівського університету. – 2004. Вип.35. С. 257-265.
10. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів у дванадцяти томах. Т.1, 2 – К.: Наук. Думка. 1990.
11. Шерех. Ю. Театр Лесі Українки чи Леся Українка в театрі // Пороги і запоріжжя.Літ. Мистецтво. Ідеологія. – Харків, 1998 – Т. 1. С. 379-389.

За Кантом воля це практичний розум, завдяки якому особистість сама формує себе: **“воля є здатність вибирати тільки те, що розум незалежно від схильностей визнає практично необхідним, тобто добрим”**. Іншими словами, **“вільна воля і воля, підпорядкована законам, - це одне і те ж”**. Зрозуміло, тут маються на увазі закони моральності: лише підпорядкування цим законам сумісно з дійсною свободою волі. **“Якщо людина в моральному сенсі буває чи повинна бути доброю чи злою, то вона сама себе повинна зробити чи робить такою. І те й інше повинно бути результатом її волевиявлення»**

Як бачимо за людиноюШ. Залишає право на вільне волевиявлення або право на самовладання. – тим співвідносячи або ставлячи знак рівності між нею та Божественною суттю буття.

обрати добро. Вони вчинили свій вибір, але обрали зло.

розглядає самовладання як свободу волі людини, вважає, що воно є аксіологічною (ціннісною) моделлю шевченкової творчості, зазначає, що у ліро-епічних творах Шевченка вільна у своєму виборі людина, співвідносячись із так само вільними у своєму виборі особистостями, неминуче сягає сутичок-зіткнення, вихід із якого можливий лише за найбільшого самовладання людини.

Самовладання особистості у Шевченка – чинник, що дає поетові підстави роздумувати над тим, якою мірою людина є творцем своєї долі міра воління людини стає сутнісною мірою людського життя – і не тільки його наповнення, але й тривання, - саме тому йдуть з життя герої **“Причинної”**, Катерина в однойменній поемі.

Самовладання, пов'язане з терпінням, витворюють іншу, нову модель життя героїв; вона заявлена в поемі **“Наймичка”**, де витримка, здатність Ганни володіти собою і її **воля** на безмежне терпіння у новій ролі – наймички- дозволяє бачити, яким потужним може стати **самодостатнє воління людини у творенні власної долі**.

Самовладання у Шевченка – як це спостерігаємо у його історичних поемах – виступає неодмінним дохарактеризовуючим складником козацького отамана.

Володіння собою у Шевченка стає запорукою можливості правувати іншими, вести за собою інших.

Самовладання у Шевченка це те, що означає бути ідентичним самому собі. Само ідентичність постає дужчою за Гонту і силує його вчинити найтяжче у своєму житті.

Воління людини, її воля у Шевченкових героїв підтримується постійною готовністю до вчинків, що ведуть до корекції прав супротивної

сторони. Так поняття самовладання приходить до співвіднесення з категорією справедливості історичної, суспільної, правової.

Формою зла виступає у Ш. Пристрасть – як незмога сягнути самовладання, по гамування своїх відчуттів і неможливість здобути на витримку. (генеральша петрусь)

Самовладання у Ш. Поєднується із розумом та актуальним існуванням свідомого в онтологічній моделі людського життя.

На відміну від деструктивної непогамованості, нездатності до витримки, до володіння собою, що зумовлено перевагою чуттєвої грані життя над розумом, самовладання всі рішення віддає розумові, здатному опиратися на самого себе. Належить пам'ятати при цьому, що й сама “воля є не що інше, як вид мислення”, а “велике питання про свободу волі, яким би заплутаним воно не було, не ставило б утруднень, якби вміли проникатися ідеєю, що природа істоти, наділеної розумом, полягає лише в свідомості”

У різних своїх творах Ш. звертається до теми заневолення – і окремої особистості і народів. Самовладання виявляється визначальною рисою при характеристиці заневоленого, Царя всесвітнього й це закономірно: оскільки духом «цар волі» зостався нескореним – саме тому він здобувається на право володіти самим собою.

Шевченко своєю творчістю прагне дати відповідь на запитання: чи належить самовладання до тих цінностей, що допомагають людині творити себе, - при тому, що насправді людина не є творцем самої себе, що вона не має змоги створити себе, а виступає лише наслідком вищої волі. (Гус)